

A török kor emléke Somogy megye földrajzi neveiben*

I. Bevezető megjegyzések

Hogy a másfél évszázadig tartó török uralom nemcsak a magyar nyelv szókincsére volt hatással, hanem például a néphagyományra is, arról számtalan emlékezés, monda tanúskodik. Mindennek szinte mindmáig sok-sok emléke maradt fenn a magyar nyelvterület törökök megszállta tájegységein. Erről, az úgynevezett török mondakörről a Magyar néprajzi lexikonban egyebek mellett a következőket olvashatjuk: „A törökök betörése és százötven éves uralma mély nyomot hagyott a néphagyományban. A török emlékek gyakran kontaminálódnak a *tatár mondakörrel*. [...] A törökökről szóló emlékezések a folklorizáció különböző fokán állanak a töredezett emlékfoszlányoktól a megformált mondákig” (Ortutay 1982: 336).

A török hódoltság emléke fennmaradt a különböző földrajzi neveken is, mégpedig oly módon, hogy bizonyos helynevekhez kapcsolódóan valamilyen történeti hagyomány (főképpen monda) keletkezett és őrződött meg a későbbiekben is, olykor egészen napjainkig. Arra is van példa, hogy a török hatás olyan nagyfokú volt, hogy egy-egy helynév a maga egészében vagy valamely összetevő elemében oszmán-török eredetre vezethető vissza.

A török kor helynevekben megőrződött különféle emlékeire viszonylag régen fölfigyelt a néprajzi és nyelvészeti kutatás, ebben a tárgykorban ugyanis egy-két kisebb közlemény már több mint száz évvel ezelőtt napvilágot látott (pl. Bellovics 1894, Elek 1928). Az utóbbi évtizedekben különösen Ferenczi Imre ilyen irányú néprajzi vizsgálódásai figyelemre méltóak (1965, 1978–1979).

Az 1960-as évek közepétől – mint ismeretes – sorra-rendre megjelentek egy-egy megye, járás vagy település helyneveit magukban foglaló kötetek, így lehetőség adódott arra, hogy ezek alapján a török korról kapcsolatos helyneveket vallatóra fogjuk. Jómagam az 1990-es évek végén ezert kezdtem ezekkel a földrajzi nevekkal foglalkozni, amelynek eredményeként a török hódoltság korához kapcsolódó helynevekről egy-két kisebb terjedelmű – elsősorban nyelvészeti tárgyú – közleményt publikáltam (l. részletesebben Szabó: 1999, 2000a, 2000b, 2005). Legutóbb egy-egy írásában Baski Imre tette közzé oszmán-török eredetű személy- és helynevekkel kapcsolatos kutatási eredményeit (2005, 2006).

Az alábbiakban a Somogy megye földrajzi nevei című kötet (a továbbiakban így rövidítem: SMFN) alapján – a teljesség igénye nélkül – olyan helyneveket mutatok be, amelyek néprajzi tekintetben a török korról függ(het)nek össze. Az itt közölt, különböző helynevekhez fűződő hagyomány, esetleges névmagyarázat valóságátartalmát természetesen kellő kritikával kell értékelni, hiszen ezeknek egy része jóval később, a szóban forgó esemény, történés után keletkezhetett, s csupán a népi képzelőerő utólagos alkotásáról van szó. Az ilyen közléseket igazságtartalmuktól függetlenül – mint helyi hagyományt – a népi emlékezés adataként azért figyelembe lehet venni.

A török korhoz kapcsolódó, a földrajzi neveken megőrzött mondák, történetek nagy része tartalma szerint viszonylag pontosan meghatározható témakörökbe (pl. harc a törökök ellen, kincsmondák, elpusztult települések emléke stb.) sorolható. Csekélyebb hányadukat viszont – egymástól eltérő tárgyuk miatt – nehéz egy-egy meghatározott mondakörbe besorolni.

A továbbiakban – az említett somogyi névgyűjteményben található adatok, közlések alapján – a törökökkel kapcsolatos emlékek, mondák főbb típusait veszem számba. A példaként választott földrajzi neveken a különböző rövidítéseket (pl. a felszíni formára, a művelési ágra utaló megjelöléseket) többnyire elhagyom, s csupán a szóban forgó helynevet és a hozzá kapcsolódó népi magyarázatot ismertetem. Itt említem meg, hogy a különböző hiedelmek, mondák példaanyagában

* Részlet egy készülő tanulmányból.

a településneveket és az egyes helységek bel- és külterületi neveit természetesen ugyanazon számokkal mutatom be, amelyekkel a forrásul felhasznált SMFN-ben szerepelnek. A példáknál helyenként előforduló P. rövidítés pedig mindig arra az adatra vonatkozik, amelyet az 1864-ben végzett Pesty Frigyes-féle helynévgyűjtés során jegyeztek föl. Néhány esetben a SMFN-ből C., K. és J. rövidítéssel a történeti névanyagban található adatokat is közlöm. Megjegyzendőnek tartom azt is, hogy az egyes helynevek közlésében viszonylag gyakran találhatók bizonyos sztereotip szókapcsolatok (pl. „a hagyomány szerint”, „a monda szerint”). Elhagyásukra, illetőleg megváltoztatásukra, bár stilisztikai szempontból kétségtelenül monoton hatást keltenek, nem volt módom, mivel ezek a „Somogy megye földrajzi nevei” című kötetből szó szerint átvett adatközlésként kerültek dolgozatomba.

II. A török mondakör típusai Somogy megye helyneveiben

1. Harc a törökök ellen

A hódoltság idején a magyar csapatok – elsősorban a várak környékén – nemegyszer keveredtek harcba a portyázó törökökkel. Ezek a kisebb-nagyobb helyi csatározások nyomot hagyhattak egy-egy eseménnyel, történéssel kapcsolatos földrajzi nevekben. Erről tanúskodnak a következő példák: **Csököly**: 169/180. *Akasztófa-domb*. A nép úgy tudja, hogy a törökök itt akasztották fel az iga húzásában kimerült magyarokat. – **Gamás**: 26/187. *Vérgamás, -ra* [C. ~ i K. P. ~]. Egyesek szerint a törökökkel, mások szerint 1848-ban voltak itt harcok, s nagyon sok vér elfolyt. – **Istvándi**: 243/148. *Török-uti-dűlő*. A Sziget várából portyára induló törökök útja. – **Nagybajom**: 145/158. *Pista-Jóska-sziget: Török-futás*. Itt leltek a török elől menedéket a magyarok. Sok ágyúgolyót meg patkóvasat találtak erre. – **Órtilos**: 199/32. *Asszony-vári-högy*. A hagyomány szerint itt egy falu és vár állott, amelyet a törökkel szemben az őrtilosi asszonyok védtek. Mások szerint az itt élő sok erkölcs-telen nőszemélyről kapta a nevét. Sok cserepet és egy kőbaltát is találtak itt. – **Somogyudvarhely**: 206/71. *Török útja* [K. ~]. A hagyomány szerint a törökök útja erre vezetett (SMFN 116, 447, 530, 611, 646, 806).

2. A kincsmondák (A kincses-kőkecske)

A néprajzi kutatások szerint az elrejtett kincshez, pénzhez fűződő mondák jelentős része a törökökkel kapcsolatos (vö. Ortutay 1980: 198). Ilyenek például a következők: **Csurgó**: 202/338. *Vár-cser*. A hagyomány szerint itt ásták el a törökök a kincseket. Azóta több helybéli ásott a kincs után nyomozva, de csak „alagutat” találtak. Mások szerint mesterséges domb, mert a berekben másutt nincs homok, csak itt. – **Nagykorpád**: 215/149. *Posta-berök*. A hagyomány szerint karácsony éjjel a mocsár felett imbolygó fény megmutatja a törökök elől ide elrejtett kincseket. – **Somogy-csicsó**: 194/21. *Pénzös : Pénzös-ut*. A török világ után állítólag az úton sok pénzt találtak (SMFN 602, 626, 692).

A kincs elrejtésével kapcsolatos mondák között gyakori az a változat, amelyben *kőkecske* szerepel rejtekhelyül. Ilyen esetről van szó például a következő földrajzi nevekben: **Kadarkút**: 184/101. *Lüdöző*. A népmonda szerint török lőtér volt. Egy ma is látható sáncot golyófogónak hisznek. Ide kapcsolnak egy kőkecskemondát is. – **Kapospula**: 148/120. *Kecske-kuti-dűlő*. A monda szerint itt kőkecskét találtak, tele ezüstpénzzel. – **Nyim**: 44/28. *Főső-rét*. A hagyomány szerint a törökök egy kőkecskét hagytak itt, amelybe kincs volt elrejtve. Később egy török visszajött, és megkereste az elhagyott kincset (SMFN 178, 462, 568).

Egy példát arra is találtam, hogy a kincs rejtékhelyeként *kőkutyát* (~ *kőkost*) jelöl meg a népi emlékezet. Ez az adat a következő: **Tarany**: 219/117. *Zidina* : *Zidina-tó* : *Zidinai-tó*. Itt volt *Pétőrfalu*, amelyet a törökök elpusztítottak. A templom téglái szántás közben előkerültek, a föld gazdája pincét épített belőle. Találtak egy kutyára vagy kosra hasonlító kőszobrot is, ezt a boronára szokták tenni nehezékeknek. A hagyomány szerint megjelent egyszer egy török tiszt, és kulcsával kinyitotta a kőkutya titkos zárját. A szobor tele volt arannyal, és a tiszt elvitte az aranyat (SMFN 720).

3. A harangmondák

A törökök elől nemcsak kincset (ékszert, pénzt), hanem több monda szerint különféle közönségi értéket (pl. egy-egy település harangját) is tanácsos volt elrejtteni. Más megyék helynévgyűjteményeit is áttekintve azt állapíthatom meg, hogy a harangok elrejtésére a legtöbb példát Somogy megye helyneveiben találunk, de azért másutt (így pl. Tolna megye földrajzi neveiben) is van rá adat. Néhány ide tartozó példa: **Homokszentgyörgy**: 228/13. *Török-kut*. A monda szerint a falu lakói ebben rejtették el a törökök elől a templom harangjait. – **Nagycsepely**: 56/103. *Oboja-óttó*. A hagyomány szerint a törökjárás idején ide rejtették el a falu harangját. Lehetséges az is, hogy a Dózsa-háború idején Zápolya seregei elől menekülő jobbágyság rejtette el itt a falu harangját. – **Töröcske**: 172/136. *Harang-kut*. A monda szerint a török elől ide rejtették el a község harangját (SMFN 204–5, 538, 760).

4. Török építmények és emléküik megőrződése

A hódoltság korában Magyarországra került törökök nemegyszer igyekeztek a maguk számára lehetőleg olyan körülményeket teremteni, amelyek nemcsak katonai céljaiknak, hanem a megszkott életvitelüknek, szokásaiknak, vallásuknak is megfelelték. Ezt szolgálták azok az építmények, amelyek esetleg bizonyos épületromok elnevezéseként vagy csupán a helyi magyar lakosság szájhagyományában – olykor egy-egy földrajzi névhez kapcsolódva – maradtak meg napjainkig. A népnyelv összefoglalóan ezeket általában *török hagyásnak* nevezi, de arra is van példa, hogy a török időkből megmaradt templomromot illeti ezzel a megjelöléssel. Az utóbbi jelentésben fordul elő például a következő földrajzi nevekben: **Balatonkiliti**: 34/139. *Jódi-szentégyház* : *Török-hagyás*. A hagyomány szerint itt egy nagy templom állt, amelyet a törökök pusztítottak el. P. szerint ebben a templomban állítólag szent Gellért vértanú misézett utójára. – **Buzsák**: 22/89. *Török-hagyás*. Templomrom, amelyet 1938-ban fel akartak tární, de nem fejezték be az ásást. – **Kisberény**: 23/35. *Katalin-kápolna* : *Török-hagyás*. Templomrom (SMFN 104, 108, 152).

Aszerint, hogy ezekben a helynevekben milyen konkrét objektumok alkotják az elnevezés alapját, több típust is megkülönböztethetünk.

a) Alagút, lyuk, pince

Gamás: 26/260. *Török-lik*. Pincyszerű mélyedés. Egyesek török kori alagút bejáratának, mások kísértetek tanyájának tartják. – **Ótvöskőnyi**: 212/130. *Török-lik*. A hagyomány szerint itt van a török hódoltság idejéből való alagút bejárata. 212/131. *Alagut*. A néphagyomány szerint a Török-luktól a Vár-dombig terjed. Régebben próbálkoztak keresztülmenni rajta, de a nagy mélység útjukat állta. – **Patosfa**: 229/38. *Török-pince*. Egy föld alatti üreg beomlott bejárata. A hagyomány szerint itt volt az egyik vége a falu határa és Szigetvár, illetve Szulimán tábora között ásott alagútnak. A törökök tömegtelen kincset, pénzt és bort rejtettek el benne. – **Zselickislak**: 173/76. *Török-pince*. A néphit

szerint itt van egy török kori alagút bejárata. Több régészeti lelet került elő innen (SMFN 117, 542, 679, 766).

b) Földhányás, mesterséges domb vagy halom, temető

Bószénfa: 185/54. *Török-temető.* A hagyomány szerint a törökök temetkeztek ide. – **Dráva-gárdony:** 249/64. *Török-domb.* A néphagyomány szerint a törökök építették. Később temetőnek használták. – **Iharosberény:** 192/94. *Török-hányás.* A török időből származó mesterséges dombnak tartják. Innen egy alagút vezet az Ánglusba. – **Ötvöskőnyi:** 212/23. *Török temető.* Itt – állítólag – törökkori sírokat találtak. – **Somogyacsa:** 75/97. *Török-domb.* A hagyomány szerint a közelben török sáncok vannak. – **Somogyjád:** 123/208. *Pogány-hányás : Török-hányás.* Kis halmok vannak itt, a nép a törökök várának tartja. A régészek avar kori sírokat, használati eszközöket találtak itt (SMFN 251, 383, 573, 598, 676, 820).

c) Fürdő, kút

Beleg: 209/100. *Török-kut.* Állítólag a török dúlás idejéből való. – **Segesd:** 207/364. *Kerekes-kut : Török-kut.* A hagyomány szerint még a törökök építették. – **Törökkoppány:** 78/131. *Török-kut.* A hagyomány szerint égetett agyagsöveken vezették innen a vizet a faluba a török fürdőhöz (SMFN 259, 656, 665).

d) Templom

Gamás: 26/207. *Fehér-templom : Török-templom [C. Templom helyi, sz].* P. is említi a templomromokat a Studenca-dűlőben. Romjaira még az idősebbek emlékeznek. Falmaradványait az uradalmi építkezésekhez hordták el. – **Homokszentgyörgy:** 228/12. *Török-templom.* Épületmaradványok. A néphit szerint templom volt, amelyet a törökök romboltak le. – **Rinyaszentkirály:** 221/61. *Török-templom.* A hagyomány szerint az itt volt dombon egy török templom állt. A domb elhordása közben sok téglát kiszedtek, és két ember állítólag egy nagy láda török pénzt talált. – **Somogyacsa:** 75/93. *Pusztaszentegyház [C. ~ P. Pusztatemplom].* A hagyomány szerint török templom volt itt. – **Somogyicsicsó:** 194/34. *Török-templom.* A hagyomány szerint a törökvilág előtt itt állt a falu temploma. Sok téglatörmelékét is találtak. – **Somogytúr:** 12/79. *Török-templom.* Romos épületmaradványok, amelyeket a nép török időkből való templomromnak tart (SMFN 78, 116–7, 251, 602, 732, 760).

e) Őrhely, vár

Balatonendréd: 38/121. *Vár-Csige [P. Basa lak J. ~ Csigevár].* Állítólag *Csige* nevű török basának volt a vára. Az 1930-as évek végén egy ankarai régész is kutatót itt. – **Csököly:** 169/75. *Tománta, -ba [C. K. P. Kéder kut].* A hagyomány szerint a török időben vár volt itt, amelynek Kéder kapitány volt a parancsnoka. – **Gamás:** 26/363. *Török-vár.* A várfalak romjai még láthatók. – **Kadarkút:** 184/77. *Vári-domb : Vári-sűrű [C. Votavári K. Szerászló].* Három tagozódású földvárat sejtnek itt. Avar eredetű edénytöredékeket találtak erre. P. szerint itt a törökök vára volt. – **Kálmánca:** 237/97. *Kustos-domb : Látó-domb [C. Kustoshegy].* A falu határának legmagasabb pontja. Nemesi őrhely. Innen figyelték a törököket. – **Marcali:** 87/49. *Várdomb [Jókai Mór u].* A hagio-

mány szerint török vár volt a dombon. – **Mezőcsokonya**: 134/37. *Török-hányás* [P. ~]. Az adatközlők szerint egy „karikós vár” van itt. – **Nagykorpád**: 215/80. *Várdomb*. A hagyomány szerint a török időkben vár állt itt, amelyet alagút kötött össze Nagyatáddal vagy Ötvöskőnyival. Régebben romok látszottak, és le lehetett menni a pincébe. Feltárva nincs. – **Ötvöskőnyi**: 212/128. *Vár* : *Várhögy* : *Török-vár* : *Vár-domb* : *Török-domb* : *Török-lakás*. P. szerint a feneketlen posványal körülvett török vár romjai az ötvösi szőlőhegyben még megvannak. A falmaradványokat azóta elhordta a lakosság. – **Segesd**: 207/60. *Tüske-vár* [*Bajcsy-Zsilinszky u.*]. A Várdomb alatt terül el. A néphagyomány szerint a törökök az ellenség távoltartására a belső vár alatt tuskéből font palánkvárat építettek. P. szerint hajdan 3 vár volt *Següsdön* egy domb három ágának végén: keletre *tüske vár*, északra *Várdomb*, nyugatra *Badatsony*. Tüske-vár sánca P. korában még látható volt. – **Szentgálóskér** : 120/136. *Várdomb*. A nép szerint ez a törökök vára volt. Az eke sok téglát vetett ki, adatközlőnk egy „horvát” fazekat szántott ki (SMFN 118, 162, 280, 370, 412, 528, 568, 652, 679, 690, 788).

5. A hódoltság idején elpusztult települések emléke

A törökök százötven évig tartó uralma Magyarországnak nagy vereszeteséget okozott, hazánk anyagi és szellemi kultúrájában egyaránt óriási károkat idézett elő. A magyar lakosság egy része védettebb helyekre menekült, s ennek következtében kisebb-nagyobb falvak szűntek meg, és szinte járásnyi területek néptelenedtek el. Az egykori településeknek a nevét nemcsak írásos források (pl. oklevelek, különféle összeírások) őrizték meg, hanem a népi emlékezet is.

Az elpusztult falvak emléke bel- vagy külterületi földrajzi névként máig fennmaradhatott. Erről vallanak Somogy megye következő helynevei: **Balatonkiliti**: 34/138. *Jód, -ra* : *Jódi-pusztá* [K. P. J. *Jódi pu*]. P. szerint itt valamikor falu lehetett. Ennek templomát l. 139. alatt. – **Csburgó**: 202/223. *Ómág, -ra* [C. ~ i K.~]. A hagyomány szerint az egyik Zrínyi sok almaoltóágot hozott ide a Muraközéből. Valószínűen a török dúlás előtt település volt itt. – **Csburgónagymarton**: 198/10. *Ómág* [C. *Alsó Álmág* P. ~]. Itt község volt. Az ómági lakosok a török zaklatása miatt hagyták el lakóhelyüket, Nagymartonba menekültek. A monda szerint az első lakos egy Almási nevű ember volt. – **Homokszentgyörgy**: 228/10. *Öreg-falu* : *Régi-falu*. A község legrégebbi része, amely a hagyomány szerint a török hódoltság alatt pusztult el. 228/92. *Őzpötei-erdő* S, e. Népi mondókában: „Cukor-pusztá, Őzpöte, ott a világ közepe.” Őzpöte régi település. A török uralom alatt pusztult el. Temetője még ma is megvan. Egy erdősház áll itt. Több régészeti lelet került innen elő. – **Kapospula** : 148/91. *Süjted-vári-köves-tábla* [C. *Süjtedvári d K. Süjtyed vár* P. *Süjtyed vár*]. A hetényiek úgy tudják, hogy nagy település volt itt, a törökök pusztították el, a vár pedig elsüllyedt. Itt vezetett egy út Kaposvárra, amelynek egy része most is látható. A rege és P. szerint a vár úrnője Atala volt, aki káromolta az istent, mire a vár elsüllyedt. A régészek római kori köveket, vízvezetéket és nagy mennyiségű érmét gyűjtöttek be innen. – **Kaposszerdahely**: 167/70. *Templom-dülő* : *Templom-föd*. A török pusztítás előtt falu volt itt, templommal. Szántás közben épületmaradványok kerültek felszínre. – **Lengyeltóti**: 18/252. *Mohács* [C. *Kis ~, Nagy ~ P. ~ i J. ~*]. P. szerint itt falu lehetett, a templomromok még láthatók voltak. A hagyomány azt tartja, innen támadtak a törökök a községre. Kő-, réz- és középkori leleteket találtak. – **Nagyberény**: 46/143. *Kis-Bérényi-födek* [C. P. *Kisberény K. Kisberényi*]. A hagyomány szerint a török dúlás előtt itt falu volt. Templomromokat, fegyvereket, régi pénzeket találtak itt. – **Nyim**: 44/29. *Régi-temető*. A hagyomány szerint a török időkben itt templom és temető volt, és a környéken terült el a régi, elpusztult falu is. – **Som**: 45/78. *Pusztá, -ba* : *Pusztai-dülő* [C. *Pusztai K. P. Pusztai d*]. A hagyomány szerint a török dúlás előtt itt volt a falu. – **Somogyacsa**: 75/79. *Pogány-domb* [C. *Kertek felett nyugoti K. P. ~*]. A hagyomány szerint török település volt itt (SMFN 97, 152, 178, 180–1, 184, 250, 462, 524, 609, 624, 760, 761).

6. Népetimológiával keletkezett földrajzi nevek

A nyelvjárási szöteremtés egyik sajátossága, hogy az idegen hangzású, különböző nyelvi rétegekből, nyelvváltozatokból bekerült lexémák helyett olykor új szavakat hoz létre, amelyek hangzásban közel állnak, hasonlítanak a szokatlan csengésű, idegenszerű szóalakhoz. Az így keletkezett, a nyelvjárás meglévő, ismert elemeiből „értelmesített” szóalkotás általában tréfás hangulatú. Ilyenek nemcsak közszavak esetében fordulhatnak elő, hanem ritkábban a földrajzi nevekben is. Ezeknek különféle csoportjait mutatta be – elsősorban Tolna megyei, kisebb részben pedig Baranya és Somogy megyei névanyag alapján – Rónai Béla (1982: 9–18), Varga Mária pedig Veszprém megye településneveinek népetimológiával létrejött típusait elemezte (1999: 150–5).

Kutatási céloknak megfelelően a Somogy megye földrajzi nevei című kötet anyagából jómagam olyan népetimológiával keletkezett helyneveket választottam ki, amelyek a török monda-körhöz kapcsolódva főként külterületi elnevezésekben fordulnak elő. Ilyenek például a következők: **Balatonendréd**: 38/107. *Duda-hégy*. P. szerint azért hívják így, mert a török basa mulatáskor ide ment dudorászni. – **Bárdudvarnok**: 166/287. *Vicagëra*. Egy török lovas a meredek domb előtt Gera nevű lovát így fordította vissza: „Vissza Gëra!” Allítólag török kardokat, sarkantyút találtak itt. – **Büssü**: 131/148. *Báné*. P. szerint régen erdőség volt. A monda szerint itt rejtőztek el a török elől a falu lányai, asszonyai, akiket a törökök magyar ruhába öltözve, magyar szóval előcsalogattak. Akkor kiáltottak fel: „Bá né gyüttünk vóna elü.” – **Inke**: 190/162. *Allig-vár : Ali-vár*. A monda szerint a török időben Ali basa vára volt. – **Törökkoppány**: 78/34. *Belátó*. A hagyomány szerint egy ostrom idején a török basa innen kiáltotta be a várbelieknek, hogy még belátok (SMFN 162, 257–8, 405, 521, 592).

III. A vizsgálat néhány tanulsága

Abban, hogy Somogy megye földrajzi neveiben a török hódoltság korának sokkal több emléke őrződött meg, mint általában a többi dunántúli megye helynévanyagában, nemcsak az a tényező játszik közre, hogy Somogyországban folyamatosabb volt és hosszabb ideig tartott a törökök jelenléte, mint például Vasban és Zalában, hanem az a körülmény is, hogy például Baranya, Tolna megye, továbbá a Duna–Tisza köze magyar népességével szemben a somogyi lakosság a török dúlás idején is nagyrészt lakóhelyén maradt, meghúzódott a megye nagyobb erdőségeiben, s ennek következtében jelenlétének folytonossága nemigen szakadt meg.

A Somogy megyei földrajzinév-gyűjtemény áttekintése során feltűnt az is, hogy az itteni lakosság a hódoltság előtti évszázadoknak (így pl. a tatárjárással, sőt a honfoglalás korával kapcsolatos) helyi eseményeit, fontosabb történéseit is apáról fiúra továbbhagyományozta. Ily módon például a következő földrajzi nevekben őrzött meg a szájhagyomány egy-egy mondat, érdekes történetet: **Csburgó**: 202/415. *Pusztá*. A hagyomány szerint ez a török hódítás előtti Alsók helye. A nép úgy tudja, hogy a templom belesüllyedt a vízbe, amikor a tatárok jöttek. – **Kálmácsa**: 237/77. *Csehi-dűlő*. A hagyomány szerint Kálmán király csehei itt telepedtek le. – **Kánya**: 62/87. *Bati-farok*. A hagyomány szerint Batu kán földbirtokának széle volt ez a terület. Urnát találtak itt. – **Somogyacsá**: 75/89. *Kiráj-szállás*. A hagyomány szerint IV. Béla itt állomásozott seregével. – **Somogyjád**: 123/227. *Istfán-domb*. A monda szerint István király pihent meg itt, amikor a pogányokat (Koppányt) üldözte. – **Szena**: 171/161. *Mátyás-kut*. A nép szerint Denna (171) Mátyás király birtoka volt. A forrás kávjára rá van írva: „Mátyás Király kútja” – **Törökkoppány**: 78/66. *Sötét-kerék ajsza*. A hagyomány szerint itt nem brekegnek a békák, ugyanis István király megátkozta őket, mert nem hallotta a brekegésüktől Koppány bejövetelét. – **Zselickisfalud**: 182/124. *Márca-adó : Márcadópuszta*. Még az Árpád-korban keletkezett; méhészek éltek itt, akik a királynak márcal adóztak. P. szerint 1864-ben 200 lakosa van, húsz évvel azelőtt népesítették be „hamuzsirt égető németekkel” (SMFN 219, 251, 258, 383, 536, 563, 628, 788).

Az előzőekben bemutatott helyneveket – amint már a bevezetésben említettem – a teljességre törekvő igénye nélkül választottam ki a Somogy megye földrajzi nevei című kiadványból. Vizsgálatukkal, mondakörök szerinti csoportosításukkal az volt a célom, hogy érzékeltessem azt a gazdagságot, sokszínűséget, amely ezekben a helynevekben a török kor emlékeként szinte napjainkig megőrződött. Az írott források mellett ugyanis a földrajzi nevekben fennmaradt néphagyomány is részét képezi az egész magyarság történeti tudatának, múltismeretének. Ezt a gondolatot Ferenczi Imre – nagyon találóan – a következőképpen fogalmazta meg: „A történelem végtelen folyamában új meg új események váltják egymást, s ezekről szüntelen szövdnek az elbeszélések. A régi toposok, hiedelmi és elbeszélői motívumok új relációba kerülnek. Miként az írott történelem lapjai fakulnak, úgy sárgulnak és peregnek le a hagyomány lombjáról az öreg levelek. Avar rakódik le, televény humusz lesz belőle, újabb hagyomány termékeny talaja. Az emlékezet ápolja, neveli az új hajtásokat. A történetbűvár rendbe rakott íráscsomókhoz, könyvbe írott emlékezésekhez nyúl. A folklorista a nép emléktárát szólaltatja meg. S íme, fölmerülnek az egykori élet-halál küzdelem emlékei. A szájhagyomány sajátos törvényei módot adtak és adnak arra, hogy a különböző korú emlékek rögződjenek. Ez a megkötés és elraktározás, de éppúgy a fölidőzés kiváltképpen érdekli a folkloristát. Voltaképpen mégis az a legfontosabb, hogy mi a nép emléke és fölfogása saját történelméről” (1978–1979: 212).

Mivel a török mondakörrel kapcsolatos kutatást más megyék és tájegységek helyneveire is kiterjesztettem, ezenkívül az oszmán-török eredetű helyneveket is igyekeztem összegyűjteni, a Somogy megyei földrajzi nevek áttekintése, vizsgálata alapján azt állapíthatom meg: a különféle mondatipusok gazdagsága, változatossága mellett a hódoltság korának nyelvi hatásaként – amint azt az eddigi kutatások mutatják (vö. pl. Baski 2006: 83–8; Szabó 1999: 83–4) – Somogyban viszonylag több oszmán-török eredetű földrajzi nevet talál(hat)unk, mint a magyar nyelvterület más, hosszabb-rövidebb ideig török uralom alá került vidékein.

SZAKIRODALOM

- Baski Imre 2005. Oszmán-török szavak tulajdonneveinkben. I. Személynevek. *Névtani Értesítő*. 27: 13–23.
- Baski Imre 2006. Oszmán-török szavak helyneveinkben. *Névtani Értesítő* 28: 83–9.
- Bellovics Bálint 1894. Helynevek. *Magyar Nyelvőr* 23: 48.
- Elek Oszkár 1928. Török emlékek a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 57: 3–7; 42–7.
- Ferenczi Imre 1965. A török küzdelmek emléke Hajdú-Bihar mondahagyományában. *Déri Múzeum Évkönyve* 1962–1964: 243–57. Debrecen.
- Ferenczi Imre 1978–1979. Jugoszláviai magyar hiedelmek, népmondák a törökökről és tatárokról. *Néprajz és Nyelvtudomány* XXII–XXIII: 181–224. Szeged.
- Ortutay Gyula (főszerk.) 1980, 1982. *Magyar néprajzi lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Papp László–Végh József (szerk.) 1974. *Somogy megye földrajzi nevei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rónai Béla 1982. A népetimológia a földrajzi nevekben. *Névtani Értesítő* 7: 9–18.
- Szabó József 1999. A török hódoltság nyomai helyneveinkben. *Névtani Értesítő* 21: 81–6.
- Szabó József 2000a. Néhány oszmán-török eredetű földrajzi nevünkről. *Magyar Nyelvjárások* XXXVIII: 375–8. Debrecen.
- Szabó József 2000b. A török hódoltság néprajzi emlékei a földrajzi nevekben. In: Piti Ferenc–Szabados György (szerk.): „Magyarok eleiről”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendőss Makk Ferenc tiszteletére*. 493–503. Szeged.
- Szabó József 2005. Miként vall Veszprém múltjáról a *Tobak szőr és Tobak utca*? In: Révay Valéria (szerk.): *Nyelvészeti tanulmányok. Simonyi-emlékülés 2003. Iskolakultúra* 33–9. Pécs.
- Varga Mária 1999. Népetimológia Veszprém megye helységneveiben. *Névtani Értesítő* 21: 150–5.

SUMMARY

Szabó, József

Memories of the Turkish occupation in geographical names from Somogy County

A hundred and fifty years of Turkish rule did not only influence the word stock of Hungarian but also folk traditions in this country, as a number of legends show. The memory of that period survived almost to the present day in areas of Hungary that had been occupied by Turks, leaving its traces in geographical names, as well.

On the basis of the book “Geographical names in Somogy County”, the author presents names from inside and outside built-in areas that are ethnographically linked to the time of Turkish occupation. Most of the various legends and stories preserved in geographical names can be classified into relatively well-defined sets according to their topics (e.g., fight against the Turks, legends of treasure, memories of deserted settlements).